

El creixement demogràfic català del segle XVIII: la polèmica Vilar-Nadal

per Ramon Grau i Marina López*

Els coneixements actuals sobre l'evolució demogràfica catalana al llarg del segle XVIII descansen, principalment, en l'obra de dos historiadors moderns: Pierre Vilar i Jordi Nadal. Fins a les seves investigacions, les dades disponibles eren escasses i, sobretot, quedaven en el terreny neutre de la descripció positiva, poc connectades amb la interpretació del moviment històric general. A partir de llur qualificada intervenció, l'evolució dels efectius de població ha esdevingut un aspecte clau en qualsevol explicació de la Catalunya del Set-cents.

Cadascun dels dos historiadors hi ha contribuït amb el seu tarannà, amb uns estils personals que, més enllà de les anècdotes, mostren dos programes historiogràfics diferents: la història total en el cas de l'investigador francès i la demografia històrica (és a dir, una historiografia sectorial) en el del català. I a aquesta adscripció diferencial cal atribuir el to no sempre harmònic de l'intercanvi científic entre els dos mestres.

En una certa mesura, la polèmica que durant els anys seixanta enfrontava Vilar i Nadal a propòsit del creixement demogràfic català del Set-cents es pot considerar avui superada per la via de l'acord. No obstant això, llur diàleg conserva tot el valor com a mostra de com es produeix el progrés del coneixement sobre el passat; que no ho fa ni per acumulació simple de dades de valor absolut que parlen per elles mateixes, ni per agregació de monòlegs, sinó per la discussió entre historiadors que formen les seves interpretacions a la llum d'unes teories determinades, a la vista de les contribucions anteriors i a partir de l'explotació documental regida per unes tècniques precises. I, més concretament, l'intercanvi científic entre Nadal i Vilar ofereix unes lliçons que ens convenen a tots els qui pretenem actuar com a professionals en el camp de la historiografia catalana: la polèmica és un vehicle utilíssim de progrés si va acompanyada per un bagatge teòric i tècnic suficient per totes les bandes i si descansa en una voluntat de no deformar la posició de l'adversari, en una certa generositat personal que no és a l'abast de tothom.

Amb independència del fet que hom pot esperar d'ambdós mestres noves

* Una primera versió d'aquest treball fou exposada oralment per Marina López amb el títol de *Creixement o revolució demogràfica del segle XVIII* el dia 23 de març de 1983 dins del Setè Curs d'Història de Catalunya («Poblament, població i distribució social a Catalunya») organitzat per l'Institut Municipal d'Història de Barcelona.

clarícies i síntesis més perfilades que continuaran testimoniejant llur vitalitat personal i la dels programes historiogràfics que encarnen, de moment sembla dominar en els cercles especialitzats una certa inseguretat respecte a quina és la conclusió del debat. Un hom té la impressió, davant determinats resums recents,¹ que l'assimilació de les aportacions respectives de Vilar i de Nadal i del descabdellament de llur intercanvi científic és més aviat deficient.

Hom reté de Vilar les reconstruccions declaradament més febles, aquelles en les quals l'historiador francès ha anat sempre a remolc de Nadal, com és la visió de les crisis demogràfiques de la transició entre els segles XVIII i XIX; en canvi, hom tendeix a oblidar, per exemple, l'impacte historiogràfic revolucionari del seu rebuig clàssic de les avaluacions d'Uztáriz, que és a la base de la nova imatge brillant del Set-cents català que tots hem heretat.

Pel que fa a Nadal, tot i el prestigi reconegut de les seves aportacions, no sembla que hagin estat copsades les implicacions historiogràfiques generals del seu dibuix de les etapes demogràfiques del segle XVIII, que conté virtualment una imatge del desenvolupament prou diferent de l'establerta per Vilar. El fet que l'afany d'especialista que caracteritza l'historiador-demògraf català —o tal vegada l'atracció per altres problemes— n'hagi deixat ajornada la concreció per part del mateix Nadal no hauria de ser obstacle per a l'aprofitament col·lectiu de les seves troballes.

Les publicacions de Vilar i de Nadal sobre la població catalana del segle XVIII es despleguen paral·lelament al llarg dels darrers trenta anys, sovint en forma de rèpliques i contrarèpliques. Però l'empresa del primer ve de més lluny i hom pot dir que la seva contribució principal està continguda ja en la seva famosa tesi doctoral, *La Catalogne dans l'Espagne moderne*, publicada el 1962, després de més de trenta anys de recerca. Tot i que, a causa d'aquesta lenta gestació, Vilar podia beneficiar-se ja aleshores dels treballs del jove Nadal, la precedència cronològica del seu programa historiogràfic és indubtable.

En la seva llarga dedicació a Catalunya com a objecte d'anàlisi i de reflexió, Pierre Vilar ha estat preocupat d'una manera primordial per la nació, és a dir, per aquella essència oculta subjacent a totes les manifestacions d'un poble. I és lògic que, en compartir el tema clàssic de la historiografia romàntica, hagi proposat un programa d'història total, en part heretat de l'escola geogràfica de Vidal de La Blache.² Però davant les interpretacions idealistes de romàntics i neoromàntics, el realista Vilar, que evoluciona des de la geografia fins al marxisme, ha tractat d'establir, en primer lloc, la base material de la nació, com explícita el subtítol de la seva tesi: *Recherches sur les fondements économiques des structures nationales*.³

1. Carlos MARTÍNEZ SHAW, *La Cataluña del siglo XVIII bajo el signo de la expansión*, dins el llibre compilat per Roberto FERNÁNDEZ, *España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar* (Barcelona 1985), ps. 68-70.

2. Marina LÓPEZ GUALLAR, *Método regional e idea de la historia en Pierre Vilar*, «V Coloquio de Geografía, Granada, 1977» (Granada 1977), ps. 307-310; Ramon GRAU, *Sobre la base filosòfica del método regional en Vidal de La Blache*, «V Coloquio de Geografía», ps. 297-301; Ramon GRAU, *Les causes geogràfiques de la industrialització catalana. Notes a l'entorn d'una vella polèmica*, «Aportacions en homenatge al geògraf Salvador Llobet» (Barcelona 1979), ps. 103-111; Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, *Pierre Vilar*, dins *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans* (Barcelona 1979), ps. 500-502.

3. Pierre VILAR, *La Catalogne dans l'Espagne moderne. Recherches sur les fondements*

En aquest ambiciós programa de reconstrucció de la gènesi de la Catalunya contemporània, el creixement de la població al segle XVIII és considerat un fet cabdal. En referir-se a la prioritat atorgada al seu estudi, Vilar puntualitzava: «*Sólo lo estudiamos en primer lugar como signo particularmente claro y con frecuencia el más cognoscible históricamente.*»⁴ Formulada restrictivament i contraposada a la visió de l'element demogràfic com a motor històric primordial, aquesta observació ha de ser entesa en el si de la interpretació dialèctica del món segons la qual tot és causa i efecte alhora. Però la tesi de la cognoscibilitat òptima dels fets de població, que justifica la prioritat en el procés de la recerca, es tradueix també en l'ordre expositiu i crea una forta impressió de seqüència causal de base demogràfica. El reflex geogràfic de Vilar que sovint alludeix als *homes* com a potencial primari de tot procés històric, en diàleg creador amb la *terra*, no ajuda a desfer aquella imatge, que, certament, domina a la majoria dels resums de la construcció vilariana fets per divulgadors.

L'estudi dels fets demogràfics a *La Catalogne* és orientat, de bell antuvi, per la necessitat de respondre a unes preguntes molt generals des del punt de vista de la demografia estricta i que són resoltes sovint amb l'ajut d'indicadors no demogràfics. Ocupa, comprensiblement, un espai limitat, però resulta funcional en relació amb el programa general de l'obra. Ara bé, la necessitat de connectar el fenomen demogràfic amb les etapes del desenvolupament econòmic del segle obliga després a entrar en un nivell de detall per al qual la base empírica formada per Vilar i la seva metodologia d'anàlisi demogràfica són palesament insuficients.

La trajectòria de Jordi Nadal està caracteritzada, en canvi, per una opció clara per la historiografia sectorial —demogràfica i econòmica—, tot i que la seva formació al costat de Vicens el fa participar, almenys d'una manera col·lateral, en projectes de caire globalitzant. Una assimilació primerenca dels mètodes de la demografia històrica en el decenni del 1950 el convertia en el principal especialista català en aquesta matèria, aleshores nova i que ha estat, al llarg dels darrers trenta anys, una de les més dinàmiques dins l'àmbit de les ciències històriques.

A diferència de Vilar, cada vegada més centrat en l'experiència històrica del Set-cents català, en el cas considerat excepcional, Nadal s'ha ocupat de la demografia del segle XVIII des de l'inici en el marc d'un programa de recerca que enllaça aquesta etapa o bé amb els segles precedents o bé amb la primera part del segle XIX. La seva progressió personal ha comportat, a més, el pas del treball monogràfic a una visió cada vegada més panoràmica que aspira a inserir la història demogràfica i econòmica catalana i espanyola en el context internacional. I, com en el cas de les empreses del seu mestre Vicens, aquest esforç d'integració ha tendit a arrencar l'experiència històrica catalana amb la del comú de les regions europees.

Les successives edicions de *La población española (siglos XVI a XX)*, el 1966, el 1973 (3a. edició, revisada i ampliada) i el 1984 (edició corregida i augmentada), permeten de copsar una evolució profunda i assumida explícitament

économiques des structures nationales (París 1962), 3 vols. A partir d'ara el citarem per la traducció catalana d'Eulàlia Duran, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals* (Barcelona 1964-1968), 4 vols.

4. Pierre VILAR, *Crecimiento económico y análisis histórico*, dins *Crecimiento y desarrollo* (Barcelona 1964), ps. 51-52.

que procedeix tant d'una línia personal de recerca com de la permeabilitat en relació amb les aportacions d'altri. El capteniment científic de Nadal, que no s'aferra a les opinions personals quan creu que han estat aportades raons positives en contra, contrasta de manera evident amb la declaració de subjectivisme que obre la darrera edició de l'obra mencionada i que no voldríem veure convertida en butlla per a altres actituds individualistes, veritablement subjectives i contràries, per això mateix, a la pràctica del mestre de la demografia històrica catalana: «*como el texto mismo, esta revisión es personal, caprichosa si se quiere, obedece más a criterios subjetivos que a criterios objetivos... inexistentes, por lo demás, en el ámbito de las ciencias sociales. 'Mi' Historia es una opción tan legítima como cualquier otra, que yo sostengo a lo largo de los años... sabiendo que es discutible*».⁵

Les opcions documentals i metodològiques

Per conèixer les característiques demogràfiques de la Catalunya del segle XVIII els historiadors han disposat principalment de dos tipus de fonts: els recomptes generals de població i els registres parroquials. La seva existència, així com les virtuts i els inconvenients respectius, han estat uns fets prou coneguts de tots els especialistes que han actuat al llarg dels darrers trenta anys, i en particular, dels dos mestres que ens ocupen. Ara bé, l'explotació de cadascuna de les dues menes de documentació ha semblat més o menys oportuna i factible d'acord amb els propòsits i la base teòrica i tècnica de cada investigador.

En aquest terreny, l'actitud de Pierre Vilar té una justificació concreta en el seu projecte d'història total: «Els fets de població econòmicament i històricament importants en una investigació com la nostra eren: l'augment *global* de la població al llarg del període estudiat; el repartiment *geogràfic* (segurament molt desigual) d'aquest augment; finalment, el *ritme* del moviment.»⁶

Atès aquest qüestionari, Vilar avaluava les fonts disponibles d'una manera que contrasta visiblement amb els criteris que començaven a imposar-se entre els historiadors-demògrafs durant el segon terç del nostre segle. Naturalment, no ignorava una tendència afirmada sobretot pels especialistes del seu propi país i recollia, d'antuvi, l'opinió segons la qual «el veritable material demogràfic primari es trobaria [...] als registres parroquials, els únics documents capaços d'establir el moviment *continu* dels naixements, de les defuncions i dels casaments». Però objectava: «els registres parroquials catalans no donaran mai la solució del problema dels dos primers elements: augment global i repartiment»; i això, tant pel fet que molts han estat destruïts com per la diferència de criteris emprats pels clergues segons els llocs. Pel que fa a la tercera qüestió considerada rellevant, el ritme, només esperava extreure'n «suggeriments» que hauran de ser «completats amb ajuda de textos i per comparació amb d'altres fets de l'economia».

D'altra banda, l'explotació dels registres és vista per Vilar com una empresa que «no es troba a la mesura d'un esforç d'investigador individual». La decisió personal en contra d'un treball a fons als arxius parroquials es basa,

5. Jordi NADAL, *La población española (siglos XVI a XX)* (Barcelona 1984), p. 7.

6. P. VILAR, *Catalunya, op. cit.*, vol. III, p. 16.

finalment, en un argument disciplinari: «El demògraf podrà [...] extreure d'un registre isolat, d'una genealogia completa, una indicació biodemogràfica interessant per a ell. Quant a l'historiador, la continuïtat en el temps dels documents parroquials no pot compensar llur discontinuïtat en l'espai, a menys que es tracti de col·leccions exhaustives.»⁷

Davant un capteniment que prefereix la continuïtat de la informació en l'espai a la continuïtat en el temps, la dualitat disciplinària adduïda per Vilar, entre historiador i demògraf, sembla menys rellevant que la contraposició entre geògraf i historiador. I, en efecte, la formació geogràfica de Vilar i la seva primitiva concepció de l'estudi sobre Catalunya com una tesi regional continuen pesant al cap de trenta anys en el producte final. L'actitud més geogràfica que historiogràfica de Pierre Vilar es revela no sols en la preocupació per la distribució territorial de la població —un tret explícitament connectat amb la disciplina cartogràfica—, sinó també en l'ambició d'arribar a un coneixement exhaustiu de l'objecte d'estudi, relacionada igualment amb la tradició cartogràfica de l'escola regional francesa, des de Raoul Blanchard a Pierre George.⁸

No té res d'estrany, doncs, la preferència pels censos, que Vilar considera fonts idònies per establir l'estat del país en dates precises i el balanç demogràfic de períodes més o menys llargs, tant a nivell de la globalitat regional com en el detall de les comarques i les localitats.

A partir d'aquesta preocupació geogràfica i d'acord amb una concepció clàssica de l'ofici de l'historiador, Vilar se separa, pel que fa als censos, d'una «hipercrítica molt estesa, però menys ben fundada».⁹ Efectivament, per a ell la credibilitat dels recomptes generals depèn no de la simple versemblança dels resultats numèrics dels censos, sinó de la possibilitat o impossibilitat d'exercir les tasques de la crítica filològica sobre els materials que serviren per formar aquelles xifres: «tot cens sense justificació detallada, com que escapa a la crítica dels seus mètodes de base, ha d'ésser considerat suspecte *a priori*».¹⁰

Segons aquest criteri, Vilar rebutja les dades globals aportades pels censos del 1768 i del 1797, però salva les de 1717-1718 i 1787 en la mesura que pot compulsar-les i esmenar-les a la vista de les enquestes del cadastre i dels cens de Floridablanca.

Si la credibilitat del cens de Floridablanca ha estat reconeguda des de sempre, en canvi el caràcter fiscal dels recomptes de la postguerra del 1714 i la mateixa excepcionalitat d'aquell moment històric han suscitat dubtes sobre la seva validesa i han inspirat correccions importantíssimes, començant per les d'Uztáriz, publicades el 1724.¹¹ Però la consulta de les enquestes locals del cadastre, base de les avaluacions de la població catalana efectuades en els deu anys posteriors al 1714 és per a Vilar una garantia suficient, un veritable antídoto contra l'escepticisme més o menys pronunciat que anima les diverses esmenes practicades des d'Uztáriz fins a l'actualitat. Sobre aquella lectura basteix una polèmica

7. *Ibid.*, ps. 16-17.

8. Raoul BLANCHARD, *Une méthode de géographie urbaine*, «Revue de Géographie Alpine» (1928), ps. 193-214, especialment ps. 210-211; Pierre GEORGE, *Les méthodes de la géographie* (París 1970), ps. 10-12.

9. P. VILAR, *Catalunya, op. cit.*, vol. III, p. 18.

10. *Ibid.*, p. 33.

11. Gerónimo de UZTÁRIZ, *Theórica y práctica de comercio y de marina* (Madrid 1724), ps. 34-39.

reivindicació de l'exactitud literal d'unes xifres considerades massa baixes: «En tots dos casos —el 1718 i el 1787—, les llistes locals havien estat fetes amb garanties solemnes: visita casa per casa, presència de les autoritats municipals, signatura del rector, a vegades del notari. Per què hem de tenir menys confiança en les xifres així obtingudes que en els escrúpols de llurs comentadors?»¹²

Els primers treballs de Jordi Nadal sobre l'evolució demogràfica catalana, fets en col·laboració amb Emili Giralt, versaven sobre el segle i mig que va del 1553 al 1717, un període que es caracteritza, a nivell de fonts, per l'absència de recomptes generals de la població. Aquesta mancança era, sens dubte, una raó de pes per dedicar una atenció clara als arxius parroquials com a font alternativa. Però Nadal i Giralt mostraven, a més, un interès més directe que Vilar per l'aspecte estrictament evolutiu. Consideraven que «*la mejor fuente para el conocimiento de la demografía de un país sería el estudio exhaustivo de sus registros parroquiales*», i no s'aturaven davant «*la imposibilidad de manejar el fabuloso conjunto de documentación*», car creien que fins i tot una anàlisi molt parcial faria «*posible constatar una serie de fenómenos generales en la demografía del país que pasan inadvertidos o quedan desfigurados por la historia narrativa*». En definitiva, contemplaven un programa d'«*estudios demográficos comarcales realizados a base de la documentación de varias parroquias escogidas como las más representativas de cada comarca*».¹³

En el treball definitiu sobre el període 1553-1717, publicat el 1960, els perfils de la selecció de parròquies representatives apareixen ja establerts d'una manera inequívoca, a través d'uns criteris negatius (exclusió de parròquies massa petites o massa grans i de les parròquies urbanes) i altres de positius (en especial, la voluntat d'incloure mostres de les diferents parts del territori). Aquest conjunt de consideracions portava Nadal i Giralt a centrar l'atenció en les viles o poblacions mitjanes: «*Ainsi donc nous nous orienterons vers les centres possédant une base suffisante pour être traitée par la méthode statistique, mais ayant aussi un mouvement réel dans lequel n'interviennent pas décisivement, pour le fausser, d'autres facteurs étrangers au processus biologique; la majorité de ces facteurs se rapportent au phénomène migratoire*».¹⁴

Entre el 1960 i el 1965, principalment, Nadal edificava un coneixement de la demografia catalana dels segles XVIII i XIX —amb una insistència especial en els anys del canvi de segle— a base de l'explotació d'un nombre sempre creixent d'arxius parroquials.

En un primer treball, sobre una única parròquia, Sant Joan de Palamós, Nadal examina l'evolució de la mortalitat infantil —única dada fiable a l'hora de definir les tendències demogràfiques de la localitat— des del 1705 al 1839. Tot advertint sobre el caràcter estrictament local de l'observació, Nadal apunta a la seva representativitat catalana: «*Los datos y conclusiones que aportamos se refieren única y exclusivamente a Palamós. Pero es posible que sirvan para llamar la atención sobre alguna tendencia de carácter más general, hasta aquí desconocida*».¹⁵

12. P. VILAR, *Catalunya, op. cit.*, vol. III, p. 32.

13. Jorge NADAL i Emili GIRALT, *Ensayo metodológico para el estudio de la población catalana de 1553 a 1717*, «Estudios de Historia Moderna», vol. III (1953), p. 277.

14. Jordi NADAL i Emili GIRALT, *La population catalane de 1553 à 1717. L'immigration française et les autres facteurs de son développement* (Paris 1960), p. 4.

15. Jorge NADAL, *Demografía y economía en el origen de la Cataluña moderna. Un*

I, efectivament, Pierre Vilar se'n feia ressò i els incorporava tot seguit a la seva tesi amb un èmfasi particular.

El 1961 Nadal podia presentar ja conclusions sobre la natalitat catalana al llarg del segle XVIII a base dels registres baptismals de deu parròquies.¹⁶ El 1963 posseïa les dades de mortalitat per a dotze unitats parroquials i les de natalitat per a quaranta-tres, al llarg del període 1782-1871.¹⁷ I el 1965, el moviment demogràfic entre el 1787 i el 1815 era avaluat a la vista de quaranta-cinc registres.¹⁸

El 1966, davant l'escàs entusiasme suscitat per la demografia retrospectiva a Espanya, Nadal podia extreure de la seva experiència personal dels anys precedents uns consells que subratllen la seva confiança en els registres parroquials: «*Lo que se necesita es agarrarse valientemente a los registros parroquiales, que constituyen la fuente insustituible. No se tema el exceso de labor: el simple recuento de las actas —tan fácil y tan rápido— se justifica plenamente en un primer estadio de la investigación [...]. Los refinamientos metodológicos, a que se presta hoy el análisis demográfico, y que son indispensables para un estudio satisfactorio del pasado de las poblaciones, no deben obstaculizar, sin embargo, el desbroce inicial, de una urgencia que no puede ser aplazada.*»¹⁹

Centrat com estava en l'aspecte pròpiament evolutiu de la població, tal com el presentaven els registres parroquials, Nadal veia els recomptes generals de població des d'un angle ben diferent del de Vilar. Si aquest darrer contemplava cada fogatge o cens per separat i li aplicava la crítica filològica com a mitjà per establir-ne la veracitat, Nadal observava sobretot la coherència entre els resultats dels diversos censos i la d'aquests amb la dinàmica demogràfica expressada per les corbes de naixements, defuncions i matrimonis.

En aquesta perspectiva, la dissensió entre Nadal i Vilar sobre el volum de la població catalana el 1717-1718 porta a una polèmica —qualificada d'agra per un dels seus protagonistes— que ocupa els primers anys seixanta i que Nadal considera desbloquejada a partir de l'aportació del demògraf italià Massimo Livi-Bacci.²⁰

El treball de Livi-Bacci sobre la població espanyola dels segles XVIII-XX, publicat el 1968, enllaça amb una tradició d'estudis demogràfics aliena, en gran part, al món de preocupacions dels historiadors generals (i fins i tot al dels historiadors-demògrafs dels cercles de Goubert i Henry) i que va des de la proposició de la teoria de les poblacions estables per part de Lotka (1907) a la construcció de taules model que expressen els paràmetres bàsics de totes les poblacions

ejemplo local: Palamós (1705-1839), «Estudios de Historia Moderna», vol. VI (1956-1959), p. 282.

16. Jorge NADAL, *Sur la population catalane au XVIIIe siècle*, comunicació presentada al Congrés Internacional de la Population (Nova York 1961), i publicada al volum d'«Actes» (Londres 1963), ps. 581-600.

17. Jorge NADAL, *Les grandes mortalités des années 1793-1812: effets à long terme sur la démographie catalane*, presentat a un col·loqui celebrat el 1963 i publicat dins el volum d'actes *Problèmes de mortalité. Méthodes, sources et bibliographie en démographie historique* (Lieja 1965), ps. 409-421.

18. Jorge NADAL, *Le mouvement démographique de la Catalogne de 1787 à 1815*, comunicació presentada al XIIe Congrés Internacional de Sciences Historiques (Viena 1965).

19. J. NADAL, *La población española*, op. cit. (Barcelona 1966), p. 36.

20. J. NADAL, *La población española*, op. cit. (Barcelona 1973), ps. 86-88.

possibles ajustades al principi de l'estabilitat, per obra dels investigadors de la universitat de Princeton Ansley J. Coale i Paul Demeny (1966).

Tot i que les estilitzacions d'aquests darrers tenen una base empírica prou àmplia, la línia de reflexió que fonamenta els seus càlculs destaca pel valor pragmàtic. Suposar que, més enllà de les irregularitats creades per factors exògens, existeixen poblacions a les quals es dóna una correspondència regular entre les diverses característiques i que, per tant, el coneixement d'algunes d'aquestes dades permet deduir les que resten han estat axiomes operatius a l'hora de definir la població de països que sols disposen de dades fragmentàries. No cal insistir en l'interès que per a la comunitat internacional té avui el coneixement de la trajectòria demogràfica d'uns països, els del Tercer Món, que es caracteritzen alhora per la imperfecció de les estadístiques i per un fortíssim creixement de la població.

En el fons, l'aportació de Livi-Bacci a les discussions sobre el creixement català del Set-cents consisteix a remarcar el que és principi constitutiu del model de les poblacions estables i de les taules de Coale-Demeny; és a dir, que les dades aïllades sobre una població determinada són únicament indicadors d'un sistema global en el qual totes han d'encaixar d'una manera coherent i d'acord amb les possibilitats biològiques, i que, per tant, no és factible una combinació qualsevol. En definitiva, la crítica filològica, que estableix l'autenticitat i la veracitat d'un recompte de població, ha de ser complementada per la crítica de versemblança derivada de l'aplicació de les lleis demogràfiques i del coneixement de situacions històriques comparables.

Més enllà de la proclamació del principi de la necessària concordança entre les dades, que és un *sine qua non* de la teoria, les estimacions concretes de Livi-Bacci han de ser rebudes amb precaució —com ell mateix ha indicat—, per diverses raons.

En primer lloc, hi ha una dificultat general per considerar les poblacions de l'antic règim com a poblacions estables: «*Guerras, epidemias y acontecimientos extraordinarios de toda índole solían impedir que las poblaciones premodernas lograran la estabilidad, trastocando con ello su distribución de edades e influyendo en la fiabilidad de las estimaciones basadas en técnicas de estabilidad.*»²¹ Concretament, i tal com indica Hollingsworth, les taules de Coale-Demeny que fan efectiva la teoria de Lotka «*se basan realmente en poblaciones en las que la esperanza de vida variaba entre 37 y 70 años, de manera que los programas de mortalidad calculados para esperanzas de vida, al nacer, de 20 a 35 años, que son importantes para la demografía histórica en Europa occidental debido a que son lo que se descubre por lo regular antes de 1800, en realidad son sólo extrapolaciones de observación*»; de manera que les poblacions de l'antic règim podrien ajustar-se a un patró diferent dels quatre reconeguts pels investigadors de Princeton.²²

En segon lloc, hi ha les dificultats específiques del cas espanyol. La selecció dels dos paràmetres no redundants a partir dels quals es poden aplicar les

21. Massimo LIVI-BACCI, *La fecundidad y el crecimiento demográfico en España en los siglos XVIII y XIX*, dins el llibre compilat per D. V. GLASS i Roger REVELLE, *Población y cambio social. Estudios de demografía histórica* (Madrid 1978), p. 185; l'edició original és del 1972.

22. T. H. HOLLINGSWORTH, *Demografía histórica. Cómo utilizar las fuentes de la historia para construirla* (Mèxic 1983), ps. 290-291.

tècniques de Coale-Demeny es veu afectada per l'escassetat i les deficiències de les fonts demogràfiques espanyoles del Set-cents. El mateix Livi-Bacci declara obertament els riscos de les seves suposicions sobre les dades primàries: «*Hemos supuesto que la estructura de la población por edades no se vio afectada por los errores censales, pero esa suposición puede ser ilusoria. Además, la estimación de la mortalidad en el siglo XVIII es poco más que una adivinanza elaborada, aunque concuerda con lo que se conoce sobre mortalidad en ese período.*» Com també declara la consegüent inseguretat de la conclusió principal de la seva recerca: «*Nuestros testimonios nos llevan a la conclusión de que la fecundidad disminuyó, aunque debemos recomendar un uso prudencial de este descubrimiento.*»²³

Per valorar els recomptes generals de població del Set-cents espanyol, Livi-Bacci parteix de la tasca crítica portada a terme pels historiadors i n'accepta les conclusions. Per això mateix, destaca amb una llum especial l'opció de fer les estimacions bàsiques a partir dels censos considerats menys bons per tothom: «*En un esfuerzo por estimar la mortalidad, hemos combinado la tasa de crecimiento de 1768-97 con la distribución de edades de 1797. Hemos seleccionado el período 1768-1797 porque su tasa de crecimiento parece ser igual a la del período 1717-68, y porque la mayor calidad del censo de 1787 hubiera dado por resultado una tasa de crecimiento demasiado elevada para 1787-97.*»²⁴

El contrast amb Pierre Vilar no pot ser més gran, i hom pot entendre ben bé les resistències de qualsevol historiador de formació clàssica davant un capteniment historiogràfic que deixa d'utilitzar una font precisament a causa de la seva qualitat. Però..., ¿no és també una paradoxa en una recerca guiada pels refinaments matemàtics de l'escola de Princeton?

En efecte, el maneig de les dades empíriques per part de Livi-Bacci sembla plegar-se en excés, pel que fa al segle XVIII, als requeriments de la teoria i a les disponibilitats de la tècnica. Ara bé, al marge de l'ús que n'hagin fet o en facin els especialistes en el Set-cents espanyol i català, la contribució del demògraf italià tracta aquest període en el marc d'una recerca que se situa a una escala temporal més àmplia i sols com a punt de partença d'una evolució plurisecular. No intenta, doncs, oferir-ne una descripció detallada. Així s'explica, per exemple, la seva evident despreocupació per les possibles oscil·lacions del ritme de creixement al llarg del segle; una manca de preocupació que seria, certament, criticable en qualsevol treball especialitzat sobre la demografia del segle XVIII.

La projecció de les estimacions de Livi-Bacci per a tot Espanya a l'àmbit de Catalunya planteja els problemes lligats a un altre canvi d'escala, aquest d'ordre espacial. En síntesi: el model de les poblacions estables s'adequa al tractament de poblacions tancades, com se suposa que són les dels estats-nació, però resulta menys convenient a mesura que ens disposem a analitzar el comportament demogràfic de territoris més petits i amb límits menys clars.

Pel que fa a la Catalunya del segle XVIII, hi ha una sèrie d'indicis, com són el creixement econòmic, la dissincronia amb les regions circumdants, el moviment de les fronteres, etc., que abonen la suposició d'haver estat objecte de corrents migratoris importants i, en conjunt, positius. Atesa la petita proporció

23. LIVI-BACCI, *La fecundidad, op. cit.*, p. 185.

24. *Ibid.*, ps. 180-181.

que representa la població catalana en el conjunt espanyol al llarg de tot el segle, no es pot descartar la possibilitat d'un apartament molt ampli dels índexs regionals respecte als generals. En aquest sentit, la connexió dels índexs catalans implícits a les xifres establertes per Vilar amb els corresponents espanyols o la seva confrontació amb els d'altres grans unitats geopolítiques europees té menys força que la seva comparança amb els de regions de característiques similars.

La descripció de l'evolució demogràfica

En la descripció de l'evolució demogràfica catalana del segle XVIII hom pot distingir un puntal inamovible, que és l'estat de la població el 1787, entorn del qual hom ha intentat teixir una imatge completa del creixement secular. Però tant la magnitud de l'augment poblacional des de la Guerra de Successió fins al cens de Floridablanca com la importància de les crisis de final de segle han estat objecte d'un debat intens. El contrast entre les visions de Vilar i de Nadal s'expressa de la manera més definitiva en el dibuix de les etapes a través de les quals es produeix el creixement.

a) *Una fita segura: el cens de Floridablanca (1787)*

Al preàmbul de la publicació dels resultats del cens de Floridablanca s'advertia sobre la possibilitat d'una subavaluació dels efectius de la població espanyola, un dubte fonamentat en la comparança amb les dades del cens d'Aranca (1768), i es calculava un defecte del 4 %. Els crítics moderns, i especialment Pierre Vilar, a la vista de la seriositat de l'enquesta del 1787, han invertit la valoració d'aquests dos primers censos espanyols: el del 1768 seria inflat i el del 1787, en canvi, més pròxim a la realitat.

No obstant l'apreciació general positiva del cens de Floridablanca, que atribueix a Catalunya 814.412 habitants, Vilar ha introduït dos tipus de correcció que fan arribar la població catalana a 899.532 habitants. En primer lloc, la confrontació del resultat global imprès amb els detalls locals permet copsar determinats errors —entre els quals destaca l'omissió a la suma final del corregiment de Montblanc, amb 49.935 persones—, que en conjunt fan passar la població global del Principat segons l'enquesta censal a 869.034 (875.338 segons la correcció feta amb criteris anàlegs per Josep Iglésies).²⁵ En segon lloc, Vilar troba inversemblant la xifra censal del corregiment de Barcelona (124.323 habitants) i la substitueix per una estimació pròpia, segons la qual la capital assoleix 111.410 habitants, i els altres pobles, 31.443.²⁶ Els altres especialistes han acceptat sense dificultats que la població catalana del 1787 s'acostava molt als 900.000 habitants.²⁷

25. Josep IGLÉSIES, *Resum de la part catalana del cens de Floridablanca (1787)*, «Miscel·lània Fontserè» (Barcelona 1961), ps. 201-222.

26. P. VILAR, *Catalunya, op. cit.*, vol. III, ps. 39-42 i 181.

27. J. NADAL, *La población española, op. cit.* (Barcelona 1966), p. 25; FRANCISCO BUSTELO, *La población de Cataluña en el siglo XVIII*, «Hacienda Pública Española», núm. 38 (1976), ps. 87-91.

El cens de Floridablanca no és sols una font fiable per determinar un punt del creixement demogràfic del Set-cents català, sinó també un document estratègicament situat que correspon a un instant històric de significació precisa. Fet al final de l'expansiu regnat de Carles III i a les portes de la convulsiva etapa que s'inicia amb l'esclat de la Revolució Francesa del 1798, permet veure l'estat de les coses just abans del que apareix, des del punt de vista de la història general, com un gran daltabaix.

En especial, Pierre Vilar troba que les dates del 1717 i el 1787 «emmarquen força exactament el *període de creació* de la revolució regional que ens proposem d'estudiar».²⁸

b) *La magnitud del creixement entre el 1717 i el 1787*

Establerta sense dubtes majors la població catalana del 1787 com a pròxima als 900.000 habitants, la determinació de la magnitud del creixement depenia sols de la fixació de la xifra corresponent a l'inici del procés, immediatament després de la Guerra de Successió. El debat quedava, doncs, centrat a esbrinar el valor demogràfic del *Vezindario general de España* del marquès de Campoflorido, datat el 1717, i més concretament de la seva part catalana, signada per l'intendent Pedrajas.

Abans de la tesi de Vilar, hom acceptava en general la posició crítica exposada ja el 1724 per Gerónimo de Uztáriz, que considerava oportú incrementar en un 25 % el nombre de veïns sobre la xifra de Campoflorido (1.140.103 per a tot Espanya en la seva versió) en funció del caràcter fiscal del recompte i multiplicar el resultat per 5 per tal d'obtenir el total d'habitants: set milions i mig en números rodons. Els mateixos procediments, aplicats als 103.135 veïns de Catalunya segons el recompte de Pedrajas, donen com a resultat 644.590 habitants. Si hom treballa amb un coeficient de 4 persones per unitat de contribució —més adequat a les realitats de l'època segons una majoria d'autors—, el resultat per a Catalunya queda en 515.672 habitants. El mínim acceptat, en tot cas, no baixava del mig milió de persones.

La polèmica contribució de Vilar arrenca d'un treball amb fonts diferents, específiques de Catalunya, que són ja censos d'habitants i que permeten evitar, per tant, les dificultats derivades de l'aplicació de coeficients: la *Relación general* del 1718, annexa al manuscrit del *Vezindario*, que ofereix resultats a nivell de vegueries, i les còpies d'una *Descripción* del Principat per corregiments (la divisió administrativa substitutòria de les vegueries) i que, a més, detalla al nivell de municipis i llocs.

Amb raons força convincents, Vilar relaciona totes aquestes versions amb l'enquesta cadastral de 1716-18 i, a la vista de la formalitat del treball de base i de les correccions crítiques que s'hi observen, rebutja les sospites i les estimacions d'Uztáriz i de tots els seus epígons i estableix per a la Catalunya del 1718 la xifra de 406.274 habitants.²⁹

Si les estimacions derivades d'Uztáriz implicaven un creixement intercensal

28. P. VILAR, *Catalunya, op. cit.*, vol. III, p. 48.

29. *Ibid.*, p. 181.

del període 1717-87 inferior al 80 % (coeficient 4) o al 40 % (coeficient 5), la de Vilar significa un 121 % d'increment: una veritable revolució demogràfica.

Vilar defensava aquesta implicació mitjançant tres arguments: l'existència d'una diferència positiva del 10 % entre natalitat i mortalitat a l'inici del procés (suposició fonamentada en l'*Ensayo metodológico* de Nadal i Giralt) i d'una manca de mortalitats catastròfiques durant els anys de l'arrencada, la qual cosa fa possible un creixement natural de l'ordre de l'1,1 % anual al llarg dels setanta anys posteriors al 1717; la versemblança de l'augment global a la vista d'altres exemples contemporanis, com la Gran Bretanya i, sobretot, les regions properes del Rosselló i València; i, estretament lligada a l'argument anterior, la idea que el creixement dels països de la corona d'Aragó, i d'Espanya en general, durant el segle XVIII ha de ser entès com «la compensació ràpida d'un retard demogràfic d'origen antic».³⁰

A més de les raons que operen a nivell de les xifres globals, Vilar addueix arguments trets de l'anàlisi comparada del detall local dels dos censos de referència. En efecte, observa que els guanys demogràfics del període 1718-87 no es distribueixen amb uniformitat per l'espai català ni segons les divisions administratives, ni de manera dispersa ni a l'atzar. Davant els creixements de l'ordre dels 300, 400 o 500 % que es donen a l'oest que es repobla, a la costa i a la zona subpirinenca, els vells centres de l'est presenten taxes més moderades, de l'ordre del 70-80 %, i les muntanyes i altiplans apareixen estancats o en retrocés. I aquesta distribució concorda amb els testimonis escrits.³¹

Des dels primers anys seixanta Jordi Nadal ha sostingut una actitud crítica respecte a la reivindicació de l'exactitud de les fonts de 1717-19, car la combinació de les xifres aportades per Vilar amb les de baptismes, establertes per l'historiador català, suposaria unes natalitats mitjanes del 68 ‰, fortes fins al nivell de la inversemblança. Així, a la vista de les dades parroquials, caldria tornar, «*en cierto modo y en cierta medida*», a les estimacions d'Uztáriz: més de mig milió de catalans el 1717.³²

La contrarèplica de Vilar el 1965, que tendia a mantenir la possibilitat d'unes taxes tan extraordinàries, ateses les condicions històriques especials de la postguerra, sembla insuficient a la llum dels criteris generals dels demògrafs sobre la natalitat i, certament, no queda enfortida pel recurs al ja mencionat test de la distribució geogràfica i al de les piràmides d'edats que ara afegeix.³³

En efecte, aquestes anàlisis de detall mostren l'existència d'una certa lògica en la distribució d'un creixement que ningú no nega, però no són capaces d'establir el volum dels guanys durant els setanta anys de l'expansió ni proven, doncs, l'exactitud literal de les dades de la *Descripción*. El mateix Nadal ha pogut acceptar, sense recança, el mapa del creixement dibuixat per Vilar «per considerar que el dèficit que se'ls imputa —es refereix a les xifres de població

30. *Ibid.*, ps. 51-56; especialment, p. 54.

31. *Ibid.*, p. 33.

32. J. NADAL, *La población española, op. cit.* (Barcelona 1966), p. 24.

33. Pierre VILAR, *Quelques problèmes de démographie historique en Catalogne et en Espagne*, «*Annales de Démographie Historique*» (1965), ps. 21-28. L'estudi de les piràmides d'edats del cens del 1787 mostra diferències ben significatives per municipis; unes diferències que, en general, concorden amb les taxes de creixement locals del període 1718-87. Aquesta harmonia és considerada com una verificació recíproca de les dades extretes dels dos censos.

locals— és del mateix ordre en tots els casos i no invalida, per tant, les comparacions entre comarques».³⁴

A partir del 1973 els treballs de Livi-Bacci han estat incorporats a la discussió sobre el *Vezindario* de Campoflorido i fonts associades per obra de Francisco Bustelo i, sobretot, de Jordi Nadal, que els ha considerat un argument definitiu i independent de les seves elaboracions personals de base parroquial. Pel que fa a Espanya, «*dados la distribución por edades de 1768 y los modelos de población estable, la aceptación de una tasa de crecimiento superior al 1 por 100 y año durante los cincuenta precedentes (que a eso equivale el operar con la cifra de pobladores de 1717, sin los añadidos de Uztáriz) implicaría una esperanza de vida al nacer del orden de los 40, una cota no alcanzada en España hasta el decenio 1911-1920; por el contrario, la tasa de crecimiento 0,42 por 100 y año, entre 1717 y 1718 (resultante de incrementar en un 25 por 100 las cifras de Campoflorido), combinada siempre con la pirámide de edades del censo de 1768 y los modelos de población estable, supone una esperanza de vida al nacer del orden de los 27, muy verosímil para la época*».³⁵

La mateixa crítica de versemblança és aplicada a Catalunya, tot i que el demògraf italià admet un dinamisme superior al del conjunt espanyol. En efecte, Nadal recull el seu criteri quan considera que la taxa establerta per Vilar, que estima que és de l'1,2 %, «peca d'excés, ja que, en combinar-se amb l'estructura per edats del 1787, implicaria l'acceptació d'uns paràmetres més moderns del compte: natalitat bruta de 35 per 1.000, mortalitat bruta de 22 per 1.000 i esperança de vida en néixer superior a 45 anys. Els catalans haurien enfilat el cap de la transició demogràfica amb més vigoria que no pas els britànics o els escandinaus».³⁶

Inspirades pel pensament demogràfic de l'escola de Princeton, les publicacions paral·leles de Bustelo el 1976 i de Nadal el 1978 tenen un pes ben diferent.

La del primer combina una gran minuciositat en la crítica de la posició de Vilar —tant des d'una perspectiva filològica com des dels pressupòsits de Livi-Bacci— i una certa incapacitat a l'hora d'aportar solucions positives. En efecte, les seves estimacions per al 1717 ofereixen uns marges de variació massa amplis com perquè resultin operatius i s'acosten —de vegades per conductes inesperats— a les conclusions tradicionals d'Uztáriz: Catalunya tindria entre 525.000 i 605.000 habitants i creixeria fins al 1787 a un ritme del 0,5-0,7 %, una estimació superior al 0,42 proposat per Livi-Bacci per al conjunt espanyol i que intenta concretar el dinamisme diferencial de la regió.³⁷

Més concret i també més alt —més allunyat de Livi-Bacci i més pròxim a Vilar, per tant— és l'índex de creixement proposat per Jordi Nadal sobre la base ferma de les seves corbes de baptisme: 0,9 %. Aplicada a les xifres del 1787, aquesta taxa implica 470.000 habitants per al 1717, cota «no gaire allunyada de la de mig milió deduïble del còmput d'Uztáriz», segons que

34. Jordi NADAL, *La població catalana al segle XVIII*, dins el volum IV, coordinat per Joaquim NADAL, *d'Història de Catalunya* (Barcelona 1978), p. 266, nota al quadre.

35. J. NADAL, *La población española*, op. cit., (Barcelona 1973), ps. 87-88.

36. J. NADAL, *La población catalana al segle XVIII*, op. cit., p. 263.

37. BUSTELO, *La población de Cataluña*, op. cit., ps. 81-91.

diu el mateix Nadal, però que de fet és quasi a mig camí de l'estimació més baixa segons els criteris d'Uztáriz-Bustelo (525.000 habitants) i de la de Vilar (406.274).³⁸

Al seu torn, l'historiador francès s'ha inclinat davant les raons de Nadal i reconeix que la seva xifra per al 1717 implica una subestimació, tot i que, d'una manera prou característica, considera inútil tractar de fixar una xifra alternativa sense base documental.³⁹

Cal fer notar que al llarg de tot aquest debat sobre l'increment demogràfic del període 1717-87 ha restat al marge una qüestió tan fonamental en la construcció vilariana com és la successió de les conjuntures demogràfiques al llarg dels setanta anys de creixement i la seva connexió amb les transformacions econòmiques de fons. Els autors que han menat el debat amb Vilar, immersos en la seva amplíssima perspectiva cronològica, no han estat interessats a entrar a aquest nivell de detall en la crítica d'una reconstrucció que, per altra part, desborda els límits de la demografia estricta.

Tanmateix, amb la perspectiva que dona el coneixement de la marxa de la demografia històrica dels darrers decennis, destaca de manera especial la feblesa de la base empírica amb la qual el mestre francès refeia el detall del moviment de la població catalana entre el 1700 i el 1800 a *La Catalogne*: les dades de natalitat i mortalitat dels adults corresponents a dues parròquies del Maresme, Sant Andreu de Llavaneres i Arenys de Mar, al llarg de tot el segle, i diversos estats de la població urbana barcelonina, sols per a la segona meitat. Val a dir que ni les primeres ni els darrers havien estat elaborats directament per Vilar, sinó que procedeixen d'erudits locals en el cas de les dues parròquies i d'investigadors contemporanis dels fets en el de Barcelona.⁴⁰

Més que no pas ampliar la base demogràfica, l'historiador s'aplicava a trobar documentació d'una altra mena, dades econòmiques i testimonis literaris que suplissin, corroboreassin i fessin versemblants els moviments de la població presentats en aquells registres. En el cas que aquestes informacions col·laterals al fet estrictament demogràfic anessin referides a diverses localitats o fossin d'abast territorial ampli, la generalització regional era considerada lícita. Amb aquesta metodologia, que suposa que hi ha unes relacions entre les evolucions demogràfica i econòmica que potser calia demostrar, Vilar ha construït la descripció del mecanisme del creixement català del Set-cents que ha esdevingut clàssica:

A l'etapa compresa entre els anys 1708-14 i 1741-44, la confluència de baixos preus del blat i d'augment de la població és el fonament d'una veritable gènesi de l'economia regional, des de zero: «L'arrencada humana del creixement del segle XVIII ha tingut lloc en una Catalunya on, segons un viatger holandès, «on ne parlait pas plus de négoce que s'il n'y avait pas eu de marchands de par le monde», però on els camps eren pròspers. Aquesta ha resultat, al punt de partida, un joc recíproc entre les dues forces productives elementals: la terra i els homes».⁴¹

38. J. NADAL, *La població catalana al segle XVIII*, op. cit., p. 263.

39. Pierre VILAR, *Les transformacions del segle XVIII*, dins *Història de Catalunya*, coordinada per Joaquim NADAL i Philippe WOLFF (Barcelona 1983), p. 387.

40. P. VILAR, *Catalunya*, op. cit., vol. III, ps. 72-73 (quadre 1), 82 (gràfic 3), 121 i 122.

41. *Ibid.*, p. 628.

La caiguda de la remuneració del treball no qualificat, després del 1720 i fins al 1760, segons revelen els salaris barcelonins del sector de la construcció, és una prova de la pressió demogràfica en aquells anys, que es pot observar directament als registres parroquials de Llavaneres i Arenys.⁴²

Els límits temporals de la segona etapa resulten un xic indefinits, en part per la no exacta coincidència de les cronologies de les sèries comparades i en part pel seu caràcter de moment de transició. En termes amplis, entre el decenni del 1740 i els primers anys del del 1770 les fórmules econòmiques consagrades s'exhaureixen i s'esbossen noves solucions. En efecte, la relació entre la terra i els homes és un «joc simple i limitat, que hauria topat certament, com tantes vegades en el passat, amb un "sostre" atès ràpidament, si no hagués desembocat, tot complicant-se, en una utilització més avançada de les forces humanes, en una productivitat creixent de llur aplicació, en una intervenció dels factors de canvi».⁴³

Un seguit de dades abona aquesta tesi. Els rendiments decreixents de l'agricultura, amb l'alça dels preus del blat, i el descens dels salaris agrícoles configuren una situació de superpoblació relativa que fa versemblant una minva del ritme del creixement natural de la població per als anys cinquanta, suggerida també per la posterior escassetat de mà d'obra des de 1770-75. Vilar suposa, a més, mortalitats extraordinàries a la Catalunya interior.

No obstant aquests fets, la situació marítima del Principat i els profits de l'expansió agrària precedent atenuen la crisi, sobretot a la part del litoral i als voltants de Barcelona, on la importació de blat permet superar els problemes de subsistència i des d'on l'exportació de vi encoratja la modernització agrícola. L'acumulació comercial succeeix l'acumulació agrària.

A Barcelona, els salaris pugen des del 1761, la qual cosa és interpretada com a resultat d'una penúria local de mà d'obra. En aquest context, la solució donada a la crisi de 1763-64, amb la connexió entre afluència de pagesos afamats a la ciutat i aparició de fàbriques d'indianes, és elevada a principi expliatiu general: «És de 1763 a 1774 que es dibuixa, als confins, sens dubte, d'un període de reexplotació sobretot agrícola i d'un període en què esdevindrà necessària la industrialització, un esbós de crisi de superpoblació aparent. A l'hivern de 1763-1764, la massa dels pagesos afamats afluïx cap a la capital [...]; a Barcelona, on ja feia tres anys que pujaven els salaris, hom ho aprofita sens dubte per a contractar obrers; car el 1765 l'alça s'interromp provisionalment, i és la data de fundació de diverses fàbriques d'indianes.»⁴⁴

La insuficiència de mà d'obra als anys del decenni final del segle és una bona prova de la profunditat i l'èxit de les transformacions econòmiques iniciades en aquell període intermedi.

La tercera etapa, al llarg del darrer quart del Set-cents, apareix, per una banda, com la culminació del procés secular, plena de creacions econòmiques, i, per l'altra, com un temps d'incertesa, marcat per una momentània reducció dels homes d'edat adulta vers el 1780 que es transforma en crisi demogràfica oberta des del 1793.⁴⁵

42. *Ibid.*, p. 123.

43. *Ibid.*, p. 628.

44. *Ibid.*, p. 127.

45. *Ibid.*, p. 630.

c) *Les crisis del final del segle*

Després de la tranquil·litat que presideix el desplegament del segle XVIII, els anys del canvi de segle apareixen com un període de torbacions marcat pel retorn de les guerres, les fams i les epidèmies.

A la tesi de Vilar, que considerava acabada ja el 1787 l'etapa creadora de la revolució regional, aquesta problemàtica ocupa un lloc clarament secundari i, en efecte, no és abordada a fons a nivell de recerca documental. Amb tot, Vilar s'arrisca a interpretar el final del Set-cents amb les fonts de què disposa, que es refereixen principalment a la ciutat de Barcelona i que procedeixen d'elaboracions demogràfiques de l'època. A partir d'aquestes critica com a excessiva la xifra de 150.000 habitants donada pel *Censo de frutos* del 1803 i indica un retrocés de la població urbana des del final del segle: «¿Ha començat des de les brutals mortalitats de 1793-1794, registrades pels extractes de Salvà? ¿Amb la terrible crisi econòmica i alimentària de 1799? ¿Amb les mortalitats de 1800 i 1801, tanmateix més marcades al camp que a Barcelona? El 1805, quan retrobem la triple sèrie casaments-naixements-defuncions, les xifres suggereixen, en relació amb 1797-1798 i àdhuc en relació amb 1791-1792, almenys una estagnació, i sens dubte un retrocés. El 1814, hi haurà l'esfondrament. La xifra de 100.000 habitants, en el marc estricte de les parròquies, sobrepassada segurament dels dels anys 1790, no serà retrobada fins el 1826 en aquest mateix marc.»⁴⁶

La hipòtesi d'una crisi demogràfica com a final del període secular basada sobre les dades barcelonines és generalitzada després a tot Catalunya, amb unes certes reserves verbals i amb una referència explícita al retrocés de la mortalitat infantil com a contrapunt d'aquella imatge negativa: «De totes maneres, el tombant entre els segles XVIII i XIX no és pas el moment triomfal de la demografia catalana, que, al contrari, cal situar als anys 1714-1738. Les guerres napoleòniques acabaran d'accentuar el retrocés demogràfic ja iniciat. No gosem, però, generalitzar, ni per a Catalunya, ni fora de Catalunya, malgrat els exemples paral·lels de Marsella i de Bordeus. Segons J. Nadal, la regressió de la mortalitat dels joves, iniciada des de 1770-1780, continua manifestant-se al tombant del segle. Els fenòmens de fons poden ésser millors que les aparences.»⁴⁷

El joc de rèpliques i contrarèpliques entre Nadal i Vilar a propòsit d'aquesta crisi ha versat sobre dos aspectes: la datació i la localització precises dels moments crítics, que serà perfilada progressivament per Nadal i assumida per Vilar sense massa discussió; i la seva interpretació, en la qual el pessimisme creixent de Vilar contrasta amb l'optimisme de fons de Nadal.

En els seus treballs dels primers anys seixanta Nadal assenyalava dos moments amb balanç demogràfic deficitari —1794-95 i 1808-12— i un altre punt amb un balanç positiu molt reduït el 1802-03. L'explicació de les crisis és plural: la guerra per als dos moments clarament definits com a negatius: la

46. *Ibid.*, p. 70. A les pàgines anteriors (p. 69), l'autor subratllava el retorn de les mortalitats catastròfiques l'any 1785. En un altre context (p. 125), apunta a una data encara més primerenca, el 1780, amb la inversió de la relació natalitat-mortalitat a favor de la darrera.

47. P. VILAR, *Catalunya, op. cit.*, vol. III, p. 125.

carestia per a tots tres casos; i els brots epidèmics únicament per a 1808-12 i no per a 1802-03, com suposava Vilar.⁴⁸

El 1965 Vilar assimila el dibuix de les dues grans crisis de 1793-95 i 1808-14 i les interpreta com a crisis *d'ancien type* paral·leles a les que es produeixen els mateixos anys a França i que, segons ell, representen el retrocés, tant a França com a Catalunya, a una situació demogràfica que semblava ja superada. En canvi, li sembla difícil de caracteritzar la crisi de 1802-03 com a crisi de subsistència i dubta de la seva extensió regional, tot i que el mètode dels agregats de registres parroquials de Nadal no permet veure amb precisió aquest matís.⁴⁹

En estreta relació amb aquestes observacions crítiques, Nadal estableix la localització de les crisis demogràfiques del final del segle i en modifica lleugerament la cronologia. La primera, del 1792 al 1795, afecta sobretot el nord català, des de la Seu d'Urgell a la costa gironina, i es relaciona amb la guerra contra la República Francesa, que agreujà en aquesta zona una situació de carestia més general. La segona, del 1801 al 1804, es concentra a l'oest, a l'entorn de Cervera, i connecta amb una puja molt aguda dels preus del blat a la Catalunya interior, que evoluciona d'una manera paral·lela a la resta d'Espanya, on la crisi de subsistències del principi del segle és molt sensible. La tercera, de 1808-12, és la més estesa territorialment i respon als efectes directes i indirectes de la guerra; el conflicte bèl·lic ocupa el primer pla durant els anys 1808-10 i la crisi de subsistències que en deriva el relleva a partir del darrer any.⁵⁰

A part l'establiment i la caracterització progressivament afinada d'aquestes crisis demogràfiques, la seva transcendència històrica ha estat objecte d'interpretacions contraposades que reflecteixen la distància existent entre Vilar i Nadal a nivell de teoria.

El primer mirava d'esbrinar, el 1965, si el progrés demogràfic del Set-cents ha prosseguit i *«s'il a été ou non compromis par les dramatiques événements de 1808-1814»*.⁵¹ Un seguit de recomptes generals, aportats per Madoz i utilitzats com a substitució dels censos poc segurs o inexistents, li permetien establir el balanç global del període 1787-1826, un 24 % d'augment en 39 anys, que resta molt lluny del 121 % en els setanta anys de l'arrencada setcentista i que suposa, doncs, una singular desacceleració del ritme de creixement, que tradueix la incidència de les crisis. Ara bé, seguint l'estudi de Nadal sobre Palamós, conclou: *«On voit que, malgré les crises isolées, le gain humain sur l'ensemble du jeune âge —0-14 ans— si essentiel pour l'avenir démographique et l'économie, s'affirme de décennie en décennie, au coeur même de la période hésitante de la croissance.»*⁵²

Per la seva part, Nadal prosseguia el seu estudi dels mecanismes de base que se situen en el rerefons —i més enllà— de les crisis i que el portaven a

48. J. NADAL, *Les grandes mortalités*, op. cit., i *Le mouvement démographique*, op. cit.

49. Pierre VILAR, *Essai d'un bilan démographique de la période 1787-1814 en Catalogne*, «Annales de Démographie Historique» (1965), ps. 57-65.

50. J. NADAL, *La població catalana al segle XVIII*, op. cit., ps. 267-272.

51. P. VILAR, *Essai d'un bilan*, op. cit., p. 54.

52. *Ibid.*, p. 65.

proposar l'existència d'un model català de transició demogràfica: «es innegable que la reducción de la mortalidad, que, en todas partes, ha desencadenado el nuevo ciclo demográfico, se ha producido en el Principado con una cronología más próxima a la de las primeras naciones industrializadas que a la del resto de España».⁵³

El 1976, en dibuixar d'una manera definitiva les crisis de 1792-1812, Nadal subratlla que els moments de balanç deficitari alternen amb anys de represa que garanteixen una ràpida recuperació: el trienni 1813-1815 registra ja balanços excedentaris, i el 1814 la demografia catalana retorna a les cotes del 1806. En conjunt, al llarg dels anys 1787-1815 la població catalana va créixer un 21,2 %, amb una taxa acumulativa anual d'un 0,69 %, «força més baixa que no la corresponent a 1717-1787».⁵⁴ Però a la llarga aquest fenomen queda minimitzat. Car «del 1814 al 1857 la població catalana ha tingut una marxa satisfactòria (augment mitjà anual pròxim a 1,1 %), que li ha permès de compensar, amb escreix, els estralls dels anys dolents compresos entre el 1793 i el 1814».⁵⁵

A la seguretat creixent de Nadal sobre la transcendència històrica dels canvis demogràfics del Set-cents català s'oposen els dubtes cada vegada més explícits de Pierre Vilar: «És lícit preguntar-se fins a quin punt uns resultats demogràfics tan innegables i positius com els del segle XVIII català posseeixen un caràcter revolucionari i han pogut canviar qualitativament el model demogràfic antic». I la resposta esdevé, el 1983, més aviat negativa: «Progrés decisiu? Cal admetre que les mortalitats de finals d'aquell segle, els desastres de la guerra i la persistència de les epidèmies (1820) indueixen a dubtar-ne. Amb tot, i per aquesta mateixa raó, el període que va del 1725 al 1793 manté un prestigi innegablement excepcional.»⁵⁶

Vilar havia iniciat la seva recerca sobre el segle XVIII com una contribució a l'establiment d'una explicació històrica material per a la renaixença nacional catalana contemporània; una renaixença que era considerada *a priori* com un fet extraordinari. Però l'arrencada del Set-cents emergia de la investigació com un fenomen històric més extraordinari encara. Havent cregut possible demostrar un creixement demogràfic tan excepcional per al segon terç del XVIII, no sols les crisis bèl·liques del canvi de segle, sinó també les etapes de creixement de la primera meitat del XIX li apareixien com una desacceleració. En els treballs posteriors a la tesi del 1962, Vilar ha anat reforçant la idea que el creixement català del segle XVIII és interromput arran de les crisis subsegüents a la Revolució Francesa i no enllaça directament amb els episodis posteriors de la història regional.⁵⁷

Per mitjà d'un gràfic que representa l'evolució de la natalitat en onze parròquies entre el 1717 i el 1797, Nadal dibuixa unes etapes del creixement

53. J. NADAL, *La población española, op. cit.* (Barcelona 1966), p. 12, nota.

54. J. NADAL, *La población catalana al segle XVIII, op. cit.*, p. 268.

55. Jordi NADAL, *La població*, dins *Història de Catalunya*, coordinada per Joaquim NADAL i Philippe WOLFF (Barcelona 1983), p. 80.

56. P. VILAR, *Les transformacions del segle XVIII, op. cit.*, ps. 391-392.

57. *Vid.*, sobretot, Pierre VILAR, *La Catalogne industrielle, réflexions sur un démarrage et sur un destin*, dins el volum coordinat per Pierre LEON i Maurice CROUZET, *L'industrialisation en Europe* (París 1972); versió catalana: *La Catalunya industrial: reflexions sobre una arrencada i sobre un destí*, «Recerques», núm. 3 (1974), ps. 7-22.

setcentista que contrasten força amb les de Vilar i que justifiquen el seu optimisme sobre el caràcter definitiu d'algunes transformacions demogràfiques. Per decennis, els guanys més elevats corresponen a 1747-57 (22 % d'augment), 1787-97 (15 % malgrat les crisis puntuals) i 1717-27 (13 %). El creixement secular es produeix en tres impulsos, que corresponen als anys 1712-34, 1742-77 i 1782-96. Entre aquests, el segon destaca per la seva amplitud i el tercer per una intensitat capaç de sobreposar-se a les crisis. Dit d'una altra manera, els canvis demogràfics del segle XVIII —el descens del nivell de mortalitat— tenen un efecte acumulatiu i obren el camí a un segle XIX que presencià el desplaçament d'altres etapes de la transició demogràfica.⁵⁸

Balanç provisional

Al llarg de tot aquest procés d'afinament dels càlculs i de les interpretacions, hom ha deixat de banda la possible incidència del factor migratori. Al contrari que la Catalunya dels segles XVI-XVII i de la dels segles XIX-XX, la del XVIII apareix en la interpretació demogràfica de Vilar com un país tancat, que s'ha fet en solitari; tot i que insisteix en la magnitud de les migracions internes, tant la sortida de catalans vers altres contrades com l'arribada de forasters —fenòmens als quals Vilar alludeix— queden fora de la seva descripció general del segle.⁵⁹ Pel que fa a Nadal, la seva metodologia de treball als arxius parroquials no permet l'observació dels corrents migratoris, tot i que l'historiador català els considera importants, sobretot a la darrera part del segle.⁶⁰ La incidència del pensament demogràfic de l'escola de Princeton l'ha allunyat encara més de l'estudi dels fets migratoris.

És possible que aquest menysteniment provisional hagi estat una condició *sine qua non* del progrés del coneixement durant un quant temps. Ara bé, un cop minimitzades les diferències entorn del punt d'arrencada i del ritme general, el problema reapareix. Si hom considerés l'existència de corrents migratoris significatius entre el 1717 i el 1787, ben cert que la població catalana d'aquest darrer any no seria el mer resultat del creixement natural des del 1717. Més encara: si el balanç migratori dels setanta anys fóra favorable a Catalunya, el punt inicial podria restar més avall dels 470.000 habitants calculats per Nadal a partir de la corba baptismal d'onze parròquies seleccionades —recordem-ho— perquè no havien estat afectades pel factor migratori. En aquest context, potser caldria revisar la demografia urbana barcelonina. No oblidem que si el creixement de Catalunya és gran, ho és encara més el de Barcelona: el 1717 els barcelonins representaven la catorzena part dels catalans (34.000 sobre 470.000), però el 1787 en són ja quasi la vuitena part (111.000 sobre 900.000).

58. J. NADAL, *La població catalana al segle XVIII*, op. cit., p. 263.

59. P. VILAR, *Catalunya*, op. cit., ps. 51 i 137-138.

60. J. NADAL, *Sur la population catalane*, op. cit., ps. 598-599.